

Предмет на икономиката

Икономическата наука се заражда много по-късно от икономиката като обществено отношение. В продължение на много хилядолетия, още в процеса на зараждането на човешките общности, хората са се занимавали със стопанска дейност, опирайки се на предавания от поколение на поколение опит. Предшественици на икономическото познание стават философите, които анализират и обобщават опита на поколенията в единна система.

Икономическата наука се обособява като самостоятелна област на знанието преди около 300 години, когато като познание се появява политическата икономия – предшественик на бъдещата икономическа теория. На въпроса: какво представлява икономиката като наука? – отговорите не са еднозначни. Въпреки многообразието от отговори, една по-лаконична формулировка може да определи икономическата наука, като *наука, изучаваща начина, по който разнообразните и ограничени ресурси се преобразуват в необходими блага, които се произвеждат, разпределят и обменят с цел потребление от отделните индивиди и обществени групи.*

Съществува и друго, достатъчно оригинално и практично определение за икономическата наука – *съвкупност от знания, позволяващи да се даде отговор на три основни групи взаимосвързани въпроса: Какво? Как? И За кого?- да се произвежда.* Отговорът на първия въпрос характеризира структурата на производството, на втория – технологията, а на третия – сферата на потреблението на произвеждания продукт.

Принципно важно е икономическата наука да не се разглежда като нещо застинало и ограничено в предварително зададени предели. Тя постоянно разширява своите сфери на проявление, прониквайки и в други области. Икономическите знания дълбоко пронизват цялата социална сфера и са практически приложими към всички видове икономически отношения – в семейството, в социалните групи, в производствените колективи, в обществото.

Интересът към икономическите знания се провокира от множеството въпроси, които възникват във връзка с такива явления като инфлация, безработица, дефицит, ценообразуване, данъчна политика и т.н. Изброяването им може да бъде продължено, но да бъде даден верен отговор на тях и да се разкрият причините, които ги пораждат, не е така лесно. Проблемите са прекалено много, а нюансите на всеки един от тях – още повече. Това прави готовите “рецепти” неприложими, поради което икономическата наука е призвана по-скоро да помага за формирането на съответен начин на мислене, вместо да предлага готови решения.

Хората, които не са запознати с икономическата теория, а възприемат икономическите процеси на основата на битовите представи и съобщенията от средствата за масово осведомяване, обикновено възприемат икономическите отношения чисто количествено – по размера на работната заплата и пенсията, по валутните курсове, по количеството произведено зърно, по размера на външния дълг и т.н. Тази изкривена представа за икономическите знания е дълбоко погрешна. Анализът на икономическата дейност на всички нива – държавно, регионално, фирмено и семейно, показва, че само около 40% от икономическите проблеми се решават с помощта на количествени показатели, а останалите задачи носят преимуществено качествен характер и не могат да бъдат решени с помощта на аритметиката. Затова за икономическата наука тези задачи са най-трудни за решаване.

Главен фактор в икономиката са хората – и като цел, и като основни действащи лица. Тяхното икономическо мислене и поведение, до голяма степен, не се вписва в никакви количествени скали, не се поддава на чисто числово измерение. За тази особеност нагледно свидетелства фактът, че в икономическата наука наред с чисто количествените категории – обем на производството и потреблението, парични доходи и разходи, цени и т.н., широко се използват и понятия като справедливост, благотворителност, начин на живот, духовни потребности, интереси, ефективност, полезност, пазар, изгода, приоритети и т.н. Икономическите закономерности носят преимуществено качествен характер, разглеждат се достатъчно общо, при което прилагането им в живота се съпровожда с редица трудности и

изисква дълбоки познания, опит и професионализъм, а понякога и изкуство. Нито един икономист в света не би могъл да обясни само с помощта на разчети, след каква възраст следва да се предоставя пенсия, каква трябва да бъде продължителността на работния ден, кои цени следва да се регулират от държавата и т.н. В подобни случаи икономическата наука използва не толкова цифрите, колкото логиката на живота, мнението на експертите, формиращите се тенденции. Този начин на мислене често дава обяснение и на проблеми, които са извън областта на икономиката. Признаването, че всяко нещо има своя цена, е разумно, но не всички приемат тази рационалност, защото и рационалността има своя цена, т.е. има случаи, когато е по-разумно да не бъдем толкова разумни.

За икономическата наука не е така просто да отчете и множеството фактори от политически характер, оказващи силно влияние върху стопанската дейност. Съществено влияние върху икономическите процеси оказват индивидуалната, груповата и обществената психика, които трудно се поддават на числови измерения.

В повечето случаи икономиката е нужна на хората не толкова като наука, колкото като стопанска система, която да им осигури всичко необходимо за техния живот. В този смисъл цел на икономиката е именно човекът. Но хората са и средство за икономиката, тъй като трудът, работната сила е нейният главен икономически ресурс.

Втората важна съставна част на икономиката след човека е природата, която е източника, от който икономиката черпи ресурси – използва земята, изкопаемите богатства, водната и въздушната среда, флората и фауната, слънчевата енергия и светлината. Освен това, природата е и средата, в която живее човекът. Така че дори, когато човек не използва нейните природни ресурси, тя е жизнено важен елемент от системата за осигуряване живота на хората. Затова понятията “икономика” и “екология” са близки не само по форма, но и по съдържание.

Трета съставна част на икономиката е “*изкуствената природа*”, т.е. това, което е създадено от човека в процес на преобразуването на околната среда. Тази “природа” се определя като *антропогенна*.

“Изкуствената природа”, като част от икономиката, включва специфични структурни компоненти – *средства за производство, средства на труда, предмети на труда, предмети за потребление, инфраструктура*.

Средства за производство са продуктите на човешката дейност, с помощта на които и от които се изготвят нови продукти. Те обикновено се подразделят на *средства на труда* и *предмети на труда*. Първите често се определят като основни средства, а вторите – като оборотни средства. В основните средства е прието да се включват земята, производствените здания и съоръжения, машините, оборудването, приборите, които многократно се използват в производствения цикъл. Оборотни средства са суровините, материалите, енергията и др., които напълно се изразходват в един работен цикъл.

Друга съставна част на икономиката е *инфраструктурата*. Тя е тази съвкупност от обекти, осигуряващи функционирането на производството (производствената инфраструктура) и условията за жизнена дейност на хората (социалната инфраструктура). Към инфраструктурата се отнасят непроизводствените здания и съоръжения, средствата за съобщения, жилищните комплекси, обектите на културата, образованието, здравеопазването и т.н. В определена степен, частично те могат да изпълняват и функции на средства за производство.

Важна социална част на икономиката са и *предметите за потребление*, към които се отнася всичко, което е призвано да удовлетворява личните потребности на хората.

В последните години все по-важен компонент на икономиката става *информацията*, която е необходима и се използва в процеса на производството. Това са знанията, интелектуалният продукт, представени преди всичко под формата на използвани в производството резултати от научни изследвания, проекти, а също и информацията, използвана от хората чрез пресата, литературата, радиото и телевизията, Интернет и т.н.

В обществените представи широко разпространени са представите за икономиката и като

съвкупност от взаимно свързани отрасли.

Отраслите се разглеждат като части от икономиката, в които влизат обекти, характеризиращи се с единство на изпълняваните функции, видовете и предназначението на продукцията и използваните технологии. Наличието на три различни признака (целева функция, вид продукция и технология) не позволява еднозначно да се обособят отраслите и влизащите в тях предприятия. Затова съставът на обектите и видовете дейности, включвани в определен отрасъл, е достатъчно условен и може да се променя.

В отрасловата структура на икономиката е прието да се разглеждат две основни групи отрасли – *отрасли на материалното производство* и *отрасли на нематериалното производство* (отрасли на социално-културната сфера). Те от своя страна се подразделят на редица подотрасли.

Отрасли на материалното производство:

- промишленост;
- селско и горско стопанство;
- строителство;
- транспорт и съобщения;
- търговия и обществено хранене;
- материално-техническо осигуряване.

Отрасли на нематериалното производство:

- култура;
- образование;
- здравеопазване;
- социално осигуряване;
- наука;
- управление;
- жилищно-комунално стопанство;
- битово обслужване на населението.

Водещ отрасъл в материалното производство е промишлеността. В развитите страни на този отрасъл се пада до 50% от стойността на произвеждания продукт, на селското стопанство от 10 до 20%, а строителството формира 10-15% от общия обем на материалното производство. Като промишлена дейност се разглежда добивът, първичната обработка, преработката на суровини, производството на материали, енергия, продукцията за крайно потребление.

Промислеността като супер отрасъл се подразделя на: добиваща (каменовъглена, нефтена, газова, миннодобивна); преработваща (металургична, химическа, енергийна, хранителна); машиностроителна, лека промишленост. Всеки от тези отрасли се подразделя на подотрасли със собствени характеристики.

При структурирането на икономиката по отрасли е необходимо да се отчита, че понятието “отрасъл в националното стопанство” може да има три значения:

а) “чист” отрасъл – съвкупност от всички производства на един и същи вид продукт – моно продукт (въглища, нефт, газ и др.);

б) стопански отрасъл – предприятия, в които производството на даден продукт е преобладаващо;

в) административен отрасъл – съвкупност от предприятия, намиращи се под ведомството на едно министерство или друг административен орган.

Териториалната (регионалната) структура на икономиката на страната се изразява в разделянето на отделни нейни части по териториален признак. Тя се изгражда от обектите, разположени на дадена територия в даден регион.